

A család ünnepei—ünnep a családban

A magyar néphagyomány ünnepi szokásait tekintem át röviden úgy, hogy azt vizsgálom, arra hozok fel példákat, hogy abban miként vesz részt a család és fordítva, a közösség hogyan van jelen a család ünneplésében. E gazdag anyagból csak példákra fut idő és hely. Az egyházi év szokásaiból a karácsonyi ünnepkört, az emberélet fordulói közül csak a születéshez kapcsolódókat vizsgálom meg, illetőleg a családot védő közösségi szokásokat,

A naptári év ünnepeihez sok színjátékszerű, úgy nevezett dramatikus szokás kapcsolódik. Ezek színhelye is legtöbbször a családi ház belső tere, vagy az ahhoz tartozó udvar, hiszen a templomon kívül régen más „közösségi tér” nem létezett régen falun. Nem volt iskola, művelődési ház, tornaterem vagy sportpálya sem.

Advent, sokfelé ma is kisböjtnek nevezett idővel kezdem, mert minden ünnepet régen a rá való böjtös felkészülés előzött meg. A böjti, vagy böjtös étel elkészítése, felelőssége a háziasszonyé. Ebben az időben szigorúbban megtartották a pénteki, több helyen a szerdai húsevési tilalmat, különösen az utolsó napon, karácsony vigiliáján, amit a székelyek mai is úgy neveznek, hogy karácsony szenvedeje. Itt Baranyában is régen a reformátusok is megtartották ezt, és amíg az esti csillag fel nem jött, semmit sem ettek vagy ittak. A szenteste vacsorája is böjtös volt valaha mindenhol: sóba-vízbe bableves (vagyis zsíros rántás nélküli!) és legfeljebb mákosguba. A vacsorát, ebédet egész esztendőben a háziasszony szolgálta fel, de ezen a napon őt szolgálták ki, nem kelhetett fel az asztaltól. Az asztalra került a ház legdíszesebben, piros mintásan szőtt, vagy hímzett terítője, a karácsonyi abrosz, amit ezenkívül csak egyszer használtak. Tavasszal az első marék vetőmagot ünnepélyesen ebből szórták ki a földre. A szentestét a házigazda köszöntötte be. Egy vékába, zsomporba tett mindenféle vetőmagból egy keveset, meg egy kis csomó szénát is és az asztal alá helyezte, hogy abba az ünnepi asztalról a morzsák beléhullhassanak. Szétvágtak egy almát, és abból minden családtag evett egy szeletecskét, s ha az életben valamikor eltévednek, ha erre gondolnak, biztosan hazatalálnak majd. Egészen a 19. század közepéig általános volt az is, hogy ezen az estén nem feküdtek ágyba, hanem a házban (t.i.szobában) földre szórt szalmán aludtak, miután hazajöttek az éjféli miséről, vagy ahol templom nem volt, a haranglábtól, ahol éjféltre csengettek. (A Pécsi levéltárban találtam egyszer egy adatot a 19.sz elejéről, Pogányból, egy Pécs melletti faluból. A megyei tisztiorvos jelenti, hogy a faluban karácsonykor történt haláleset oka nem volt más, mint az, hogy a házban régi szokás szerint a gazda is a szalmán aludt, de a kemence repedt volt és azon a házba ömlött a széngáz.) A Dél-Dunántúlra 1945-ben telepedett bukovinai székelyek körében is fennmaradt ez a szokás a „csobányozás” során. Ez tulajdonképpen egy betlehemezés, a csobány= pásztort jelent, tehát pásztorjáték igazán, s ezzel járták végig napokon keresztül a szent estétől újévig a házakat. A felkészülés és a csobányozás egész ideje alatt sem mentek haza esténként a szereplők, hanem eleinte a Gazda (a játék vezetője) házánál aludtak, a játék

alatt pedig ott, ahol rájuk esteledett és már nem tudták folytatni tovább házról házra járva a játékot. Ekkor annak a háznak a gazdája, akiknél az utolsó játékot bemutatták, szalmát szórt a földre, és a szereplők, a csobányok, a Szent Család, a király és királyszolga, az Angyal a szalmán aludtak. Tisztességből Szűz Mária kapott csak ágyat, ha volt. Ezek a szereplők mind középkorú férfiak voltak régen, aztán a múlt század közepétől egyre fiatalabbak voltak a szereplők és már néhány évtizede Mária és az Angyal már leány lett, persze, az együtt való felkészülés és hálás ezzel elmaradt. Egyébként a játék rövid jellemzésére: Először az ünnepélyesen felöltözött gazda bekérte a játékot a háziaktól, majd Szent József kért szállást Heródes királytól, akoi először a Királyszolgával el akarja kergetni a szálláskeresőket. Végül beengedi a Szent Családot, Szent Józsefe és Máriát, és vele bejönnek a csobányok is, rettenetes, ijesztő bőrálarcokkal: a Fehér, a Szürke, a Kecskés és a Hamubotos. Ezek leheveredve a földre alusznak, míg az Angyal fel nem ébreszti őket és el nem küldi mindnyájukat Betlehembe, a Kisjézus köszöntésére. A Hamubotos a legijesztőbb, aki hosszú botra tűzött, hamuval töltött zacskóval püföli és rendezi a gyerekeket. A Kecskés, képletesen védi a többieket a Hamubotostól, de nem tudja megakadályozni működését. A pásztorok ajándékokat visznek a Kisjézusnak, de közben az öreg pásztor, a bundájában talált tetű agyoncsapásával megölik. De a furulyázó Kecskés feltámasztja a halottat, és így mindnyájan tánccal hódolnak a jászol előtt. Végül a háziak megajándékozzák a szereplőket. Egy nagyobb, bukovinai faluban több csobányozó csoport is járt, felosztva maguk közt a falu utcáit. Ha összetalálkoztak, ünnepélyesen köszöntötték egymást. Ezt a játékot minden házba bevitték, ahol erre már felkészültek a családok, akik részt is vettek a játékban. A csobányokkal együtt énekeltek, imádkoztak. nagyon nagy megaláztatásnak számított volna, ha valakit kihagytak volna az utcában. Lényegében nem volt éles határvonal a szereplők és a nézők közt. Szinte minden férfi valamikor csobány is lehetett amikor elérte a megfelelő kort. A tánccal való köszöntés a magyar nyelvterületen szinte mindenhol fontos része volt a betlehemezésnek. Itt, a Dél-Dunántúlon is, úgy, hogy régebben az éjféli misén is bemutatták. Idővel egyre fiatalabb gyerekekre szállt a betlehemezés, megjelentek benne a női szereplők is, és egyre több tréfás elem miatt végül, általában még a 19. század közepén, szinte mindenhol kitiltották a templomokból. Viszont sok helyen a 20. század közepéig is fennmaradt az a szokás, hogy a kántor, az éjféli mise végén, áldozás után, „duda-imitációt” játszott az orgonán vagy harmóniumon. Ez a hangszer a pásztoráncok jellegzetes hangszere. Minderre Olsvai Imre, zenegyűjtő hívta fel figyelmemet, aki több helyen is beszélt erről a hagyományról az öreg kántorokkal, és én magam is találkoztam ilyenekkel. A tánc a régiségben a vallásos hódolat kifejezésére is szolgált. Az Ószövetségben például Dávid király a frigyláda előtt táncol. A kopt papok ma is tánccal kezdik az ünnepi istentiszteletet. Spanyolországban az Úrnapi körmenetben táncolnak a gyerekek az Oltáriszentség előtt. Többfelé, így Baranyában is előfordul az, hogy a pásztoros betlehemezést leányok járták. Például ilyen a magyaregregyi Kelemenezés. (Vén Kelemen az öreg pásztor neve.) Érdekes Heródes Király szerepe. Őtöle kér szállást Szent József. A bukovinai játékban jelmeze valami katonás, zsinoros öltöny, koronával. Egyszer Gyimesben is fel akartam venni egy hasonló betlehemezést. Eleinte tiltakoztak az emberek; nem lehet, a helyi milícia, a rendőrök

megtiltották. Aztán mégis, egy este hívtak, megmutatják a játékot. Valóban, úgy is lett, és a király, jobb híjján, román rendőregyenruhában feszített. Kérdeztem, honnan, miért? Hát nem tudtak más katonás ruhát szerezni, elkérték a helyi rendőrtől. 1965 Karácsonyán volt ez. Sajnos, a néprajzi gyűjtők elmulasztották lejegyezni e dramatikus népszokásokban hogyan működnek együtt a szereplők és a nézők. Ugyancsak elkerülte a gyűjtők figyelmét a családon belüli, szabályozott, színjátékszerű szokások. Egy bukovinai származású festőművész bajai kiállításának egyik képén érdekes jelenetet láttam ezelőtt mintegy 20 éve. Gyerekek állnak libasorban, háló ruhában szüleik előtt, s az egyik éppen egy férfi, az apa keze fölé hajol. A kép címe a Parola volt. Magyarázatot kértem a művésztől. Hát ez még a gyermekkoromban úgy volt, hogy esténként együtt imádkozott a család, majd lefekvés előtt a gyerekek megcsókolták szüleik kezét, ezt nevezték parolának. Íme, egy ünnepi pillanat, hétköznap, a családba. Még magam is láthattam a hagyományokat jobban őrző palóc Felföldön, hogy a déli harangszóra a mezőn dolgozók abbahagyták a munkát, a Nap, vagy a templom felé fordulva közösen imádkoztak.

Az életút ünnepei a családban szorosan kötődnek a nagyobb közösséghez is, ahogy az egyházi év ünneplése is a családi közösségben történik. A család minden nagyobb közösségnek is az alapja, de nagyon törékeny, ezért a nagyobb közösség gondját viseli ennek az alapközösségnek az ügyeit. Más szavakkal: a közösség vigyázza a család épségét, mert az nem egyszerűen csak két ember szövetségére épül fel, s ez nem is csak e két ember magánügye, hanem az egész közösség felelős épségéért. Példának most csak az új élet születéséhez kapcsolódó ünnepi cselekményeket hozom fel.

Amikor egy kislány eléri a nagylánykodás, a párkeresés korát, úgy 13-14 éves korában, kiválasztja legjobb barátnői közül azt, aki nem rokon, de mégis számíthat önzetlen segítségére, és azt felkéri mátkájának. Nem ő maga, hanem Húsvét utáni vasárnap, ma Fehérvasárnap, régen Mátkázó vasárnap, latinul Dies concussionis ovarum, vagyis „a tojások összeütésének napja”, megkér két-három kisebb leánykát, hogy a mátkául felkérendő barátnőjének vigyenek el egy díszesen felkészített tálal, megtöltve a maga festett hímes tojásaival, maga készített süteményeivel, és kérjék fel a nevében, legyen mátkája. Nincs tehát személyesen jelen a felkérésnél, hogy ne befolyásolja döntését jelenléte, mert lehet, hogy már az mást választott, vagy nem meri elvállalni ezt az egész életre szóló elkötelezettséget. Ha a mátkának felkért kislány elvállalja ezt a kölcsönös, az egész életre szóló kapcsolatot, kicseréli a tojásokat a maga készítettével. Eztán kölcsönösen mátkáznak szólították és a tisztelet jeléül magázták is egymást. (Régen valószínű hozzá tartozott az is, hogy a hímes tojásokat összeütötték, „tagyoltak”, ami mára már csak a gyerekek húsvéti játéka lett a megkapott hímes tojásokkal, erre utal a latin elnevezés is a 14. századból.) Ha ezután 5-6 vagy még több év után egyikük férjhez menve gyermeket szül, bizton számíthat arra, hogy gyermekágya idején, 8 napon át, egész családját minden jóval, főtt étellel, süteménnyel fogja ellátni a mátkája, aki ezzel komaasszonnyá is előlép, mert ő fogja az újszülöttet is keresztvíz alá tartani, mint keresztanya. Nagy jelentőségű ez a segítség, mert e meghatározó első napokban a csecsemő végig az anyján maradhatott, akkor szopott, amikor

akart. Ez a szoros. testi kapcsolat fontos volt a későbbi életében is, amíg lehetett, mindig szorosan magára kötve hordta az édesanya gyermekét, nemcsak nálunk. Legtovább, még az 1960-as években is a baranyai Véménd és Palotabozsok németjei és a környező bosnyák falvakban, hanem Afrikában, Indiában és Dél-Amerikában is, máig. A keresztanya minden esztendőben, húsvétkor nyilvánosan is sokhelyütt, például a Tolna megyei Váralján a Templomdombon, megajándékozta keresztgyermekét. Ezeket az ajándékokat másutt az ablakba is kitették, hogy mindenki lássa. Bálint Sándor, a szegedi népelet neves kutatója írta meg, hogy a férjhez menni készülő leányok keresztanyjuk kíséretében, elzarándokoltak Mária-Radnára, ami több napos búcsús utat jelentett. Ez idő alatt a keresztanya kioktatta és felkészítette keresztleányát a házasság szabályaira. Ha erre az időre esetleg a keresztanya már meghalt, vagy megöregedett, s nem vállalta ezt a hosszú gyalogutat, a leány a búcsús társaságból, anyja-keresztanyja korosztályából kiválasztott egy asszonyt, akit felkért, legyen a mosott, vagy mosdatási keresztanyja, az igazi keresztanya helyettese. Ez az asszony ugyanis megérkezve Radnára, a Szent Kútnál jelképesen megmosdatta most már keresztleányát és mindenben helyettesítette ezután a „keresztvíztől való keresztanyját”. (Ez a szokás tapasztalatom szerint szinte minden Mária-kegyhelyen megvolt: Andocson, Szentkúton, Máriagyúdon is.) Például, ha kellett, a „mosdatási keresztanya” lett keresztleánya lakodalmán a legfontosabb tisztség viselője, a nyoszolyóasszony is. Egyébként a régi szokás szerint a násznagy is a nyoszolyóasszony férje lett. Szokás volt az is, hogy a nyoszolyóasszony (innen is volt ez a neve, nyoszolya igazította el az ifjú pár nászágyát a lakodalom éjszakáján, amikor éjfél felé a vőlegény kiszöktette menyasszonyát a lakodalmi táncból, és régebben, valban, elvonulva az előkészített nászágyba, megtörtént a házasság végső szentesítése, az elhálás. E nélkül az egyházi szertartás sem volt érvényes. Több helyről, például mosonyi németeknél vagy a románoknál a 20. századig élt az a szokás, hogy a keresztanya, vagyis a leány erkölcsiért felelős nyoszolyóasszony, reggel, amikor az ifjú pár visszatért a lakodalomba, a menyasszony immár bekötött fejével jelezve asszonyi állapotát, bemutatta a véres lepedőt a nászágyból, bizonyítva azt, hogy megfelelt feladatának, keresztleánya szüzességét megőrizte az esküvőig. Amikor a 16.-17. században az egyház bevezette kötelezően a plébániai keresztelési anyakönyvek vezetését, megkívánta a keresztszülők névszerinti bejegyzését is, hogy rögzítve is legyen, kik a felelősek a megkeresztelt erkölcséért. Később, az erkölcsök lazulásával, főként az u.n egykés, vagy születéskorlátozó vidékeken, már több keresztszülőt is bejegyeztek az anyakönyvekbe, de azért számon tartották, hogy ki az igazi, mátkából lett komaasszony, aki a gyermek fejét a víz alá tartotta. Előfordult, például a már említett Váralján, hogy a magyar keresztszülő-párok mellett a faluban élő evangélikus németek köréből is választottak keresztszülőket és ezt az anyakönyvbe is bejegyezték, hogy legyen a z újszülöttnek majd pártfogója a németek közt is. Valamikor a koma-mátka-keresztszülő viszony rokonságnak is számított, tehát tiltotta a gyermekek összeházását.

A jó házasság –közügy volt. A rosszul élő házastársakra felfigyeltek a kortársak. Ezen sok mindent értettek: ha veszekedtek, elhidegültek, félrelépni készültek stb, figyelmeztették őket. Ennek az igen kényes kérdésnek is megvolt a napja és „ritusa”: farsangkor,

húshagyatkor. A rosszul élők háza elé felvonultak a barátok, álarcban előadták a megcsúfolt esküvő paródiáját, macskazenével, füttyüléssel, zajcsapással. Csak ekkor lehetett ezt megtenni, de ez is általános szokás lehetett egész Európában valaha. Franciaországban „charivari” a neve, a Székelyföldön zángózás, Kelet-Magyarországon kikolompolás, csatragolás stb. Hazánkban a reformátusoknál, itt lent a déli végeken is szokás volt a rosszul élő házaspárok kötelezése arra, hogy a közösséget, az eklézsiát nyilvánosan megkövessék. A 18. és 19. század fordulóján a felszólításnak már nem tettek eleget és az egykés, gyermekgyilkos vidékeken akkor már lehetségessé váltak válások annyira megszokottá váltak, hogy az is előfordult, hogy az egyházközség elzavarta azt a papját, aki a harmadik, negyedik házasságkötésre nem akarta kiszolgáltatni az egyház áldását.

A lassan elhomályosuló hagyományok mégis maradandó értékekre hívják fel a figyelmünket. A családi ünnepek tartalmát, erejét a nyilvánosság emeli. Nem formáság ez, hanem tudatosítása kötelezettségeinknek. Például a teljesen értelmét, tartalmát vesztett keresztszülőség. De még fontosabb, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a házasság tisztasága, élet-szolgálat,-- közügy. Ezen múlik egy egész nép, nemzet történelme is. A magyar nép lelkét oly érzékenyen megjelenítő Berzsenyi Dániellel mondhatjuk mi is, hiszen egész történelmünk ezt bizonyítja:

...minden ország támasza, talpköve

A tiszta erkölcs, mely ha megvész:

Róma ledől s rabigába görbed. (A magyarokhoz. 1797.)

E mellett, vagy inkább ebben az erkölcsben benne van a szeretet parancsa, hiszen annak megszegése is erkölcstelenség. Ezen múltott a magyar történelem is, ha éppen erre a legfőbb tényezőre a történelem tanítása egyáltalán kevés figyelmet fordított és fordít ma is. Mert a szeretet körei: párom, családom, rokonságom, lakótársaim, nemzetem, a haza szeretete, együvé-tartozásunk tudata is történelemalakító tényező. Az erkölcs ott sérül, ahol a szeretet ereje meggyengül, elvész. Muhi, Mohács, Világos, Trianon nem sorstragédiáink kezdetét jelzik, hanem romlásunk, bűneink eredményét, végső következményét, beteljesedését. Ma is ezen múlik minden, boldogságunk és jövőnk. Rajtunk áll. Néphagyományunk nem csak figyelmeztet erre, hanem a megoldás irányát is megmutatja.

ANDRÁSFALVY BERTALAN